

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE KADAR RUSYA'DA TAGAR-TAŞTIK KÜLTÜRÜ ÇALIŞMALARI*

Hakan NİŞANCI**

Öz

Tagar-Taştık Kültürü Güney Sibirya bölgesinde var olan bir Tunç Çağ (Erken Demir Çağ) kültürüdür. Bu kültür çevresinin, aynı bölgede bulunan farklı dönemlere ait ve komşu coğrafyalardaki diğer kültür evreleriyle benzer şekilde Türk kültürü ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan bahsedilen kültür çevreleri için Erken dönem Türk arkeolojisi demek yanlış olmaz. Son yıllarda yapılan önemli girişim ve çalışmalar haricinde çeşitli zorluklar ve eksikliklerden dolayı Türkiye'de Türk Bozkır Arkeolojisi hakkında yeterince çalışma yapılamamaktadır. Bu düşünceden hareketle hazırlanan bu çalışmada, Türk Bozkır Arkeolojisinin geç prehistorik döneminin erken tarihli bir kültür evresi olan Tagar-Taştık Kültürü hakkında Rusya'da yapılan çalışmaların tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Tagar Kültürü, Sibirya, Bozkır, Arkeoloji, Tunç Çağı.

Tagar-Tashtyk Culture Studies In Russia From The Beginning To The Present

Abstract

The Tagar-Tashtyk Culture is a Bronze Age (Early Iron Age) culture that existed in the Southern Siberian region. It is thought that this cultural environment is related to Turkish culture, similar to other cultural phases belonging to different periods in the same region or neighboring geographies. In this respect, it would not be wrong to say Early Turkish archeology for the mentioned cultural circles. Apart from the important initiatives and studies made in recent years, due to various difficulties and deficiencies, there is not enough work on Turkish Steppe Archaeology in Turkey. Based on this idea, this study aims to introduce the studies carried out in Russia on the Tagar-Tashtyk Culture, an

Geliş Tarihi: 27 Aralık 2021 - Kabul Tarihi: 16 Şubat 2021.

Atf Bilgisi: Hakan Nişancı, "Başlangıçtan Günümüze Kadar Rusya'da Tagar-Taştık Kültürü Çalışmaları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 130, Sayı: 257, İstanbul 2022, s. 253-268. doi: 10.55773/tda.1048330.

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Kürşat Yıldırım danışmanlığında yürütülen "Tagar Kültürü" başlıklı doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı doktora öğrencisi, nisancihkn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9328-3561.

early cultural phase of the late prehistoric period of Turkish Steppe Archaeology, to the academic circles in Turkey.

Keywords: *Tagar Culture, Siberia, Steppe, Archaeology, Bronze Age.*

Giriş

Tagar Kültürü, oluşum sürecinde, kendisinden önceki Karasuk Kültüründen etkilenerek sonraki çeşitli kültürleri etkileyen, M.Ö 8. yüzyıl ile M.Ö. 2. yüzyıl arasında Güney Sibirya'da, günümüz Hakasya coğrafyasında Altay ve Sayan bölgelerinde görülen Tunç çağı kültür çevresidir. Günümüze kadar Tagar Kültürü'ne ait sayısız arkeolojik materyaller bulunmuştur. Bunlar arasında, bölgede tarımın yapıldığına dair fikir sahibi olmamızı sağlayan aletlerin yanı sıra çok sayıda bıçak, hançer, balta, ok uçları gibi savaş aletleri; değerli taşlarla üretilen süs eşyaları, çeşitli keramikler, ev aletleri bulunmaktadır. Bu buluntular Tagar Kültürü'nü tanımlamak ve yorumlamak için en önemli araçlardır. Ayrıca elde edilen materyaller haricinde kurgan gibi yapılar arasındaki süreç içinde görülen değişimler ve ölü gömme usullerindeki (kremasyon, inhumasyon ve mumyalama tekniği) farklılaşmaların tespiti, Tagar toplumunda yaşanmış olması muhtemel sosyal, siyasi ve ekonomik değişiklikleri ortaya koymak için temel argümanları oluşturur.

Tagar Kültürü uzman arkeologlar tarafından dört evreye bölünmüştür. Söz konusu dönemlendirmeler bu kültürde yaşanan değişiklikler ve coğrafi farklılıklar temel alınarak oluşturulmuştur. Bu tür bir sınıflama Tagar Kültürü'nün anlaşılır olmasını kolaylaştırmaktadır. Yaygın olarak uygun bulunan tasnifleme Bainovsky Dönemi, Podgornovsky Dönemi, Sarağaşen Dönemi ve Tesinsky Dönemi olarak kabul edilmektedir.

Bu tasnifler haricinde coğrafi bir taksimat yapmak gerekirse, Tagar Kültürü komşu üç farklı bölgede yoğunlaşmaktadır. Bunlar Kemerova eyaletinde Mariinsk bölgesi ve Kondrask, Serebryank ve Utin gibi çeşitli bölgelerde bulunmaktadır. Krasnoyar eyaletinde Nazarovsky bölgesi ve Çulum-Yenisey bölgeleri Hakasya'da ise Salbık kurganı gibi devasa öneme sahip arkeolojik alanlar bulunmaktadır.

Maddi kültür üzerinde yapılan tipolojik ve anolojik çalışmalarda ise farklı bir gruplandırılmaya gidilmiştir. Elde edilen hançerler, baltalar, aynalar, at koşum takımları, ok uçları, kazanlar ve keramikler, tarım aletleri, kullanılan malzemenin türüne, üstündeki figür ve üsluplara, yapıldığı döneme göre tasnif edilmişlerdir.

Maddi kültürdeki tasnifler haricinde kurgan tiplerinde ve mezar odalarında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bir kişiye ait mezarlar olduğu gibi çok sayıda kişinin bulunduğu toplu mezarlar da mevcuttur. Erken dönem Tagar kurganlarında tek kişi bulunurken geç dönemlerde bu kaide değişmiştir. Nitekim mezar odalarında da zaman içerisinde değişiklikler meydana gelmiş, ki mezar odalarında tek katlı tiplerin yanında çok katlılar da görülmektedir. Tagar Kültürü üzerine yapılan çalışmalar o kültür çevresinde yaşayan insanların sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi hayatlarını anlamak adına yapılmaktadır. Bu amaçla Tagar Kültür çevresine ait olduğu düşünülen alanlarda kazı çalış-

maları yapılmakta, envanterler tespit ve tasnif edilmektedir. Bu tespit ve tasnif aşamasında Tagar Kültür çevresinin ait olduğu düşünülen materyaller kronolojik ve tipolojik olarak tasnif edilmektedir. Bu tespit ve tasnifler sonrasında Tagar Kültürü hakkında yorumlar yapmak ve anlamak kolaylaşmaktadır.

Çarlık Döneminde Yapılan Tagar-Taştık Çalışmaları

Tagar Kültürü ve Sibiryա arkeolojisi 18. yüzyıldan itibaren Rusların bölgeye hâkim olması sonrasında meraklıların ilgisini çekmiş ve çalışılmaya başlanmıştır. Çalışmalar, ilk etapta amatörler, Rus kaşifler, yerel uzman ve meraklılarca sonrasında uzman arkeologlar tarafından yürütülmekteydi.¹ Bölgede yapılan kazılarda çıkan malzemeler birkaç şekilde değerlendirilmekteydi. Bunların başında Rus devletine verilme usulüyle, kişisel koleksiyonlarda muhafaza edilerek ya da sonraki dönemlerde özellikle yerel müzelerde sergileme şeklinde gelişmiştir.

Bu dönemde yapılan çalışmalar Çar Büyük Petro'nun dikkatini çekmiştir. Çar Büyük Petro'nun merakı bölgedeki çalışmalara hız kazandırmıştır. Daha sonra yapılan kazıların birçoğu çarın emri ve gözetiminde gerçekleşmiştir. Elde edilen buluntular Büyük Petro'nun kişisel koleksiyonuna katılmaktaydı. Günümüzde dahi Tagar Kültürü'ne ait önemli birçok eser Ermitaj Müzesinde Doğu Avrupa ve Sibiryա Koleksiyonu ile Büyük Petro'nun Sibiryա koleksiyonunda muhafaza edilmektedir.

Tagar Kültürü hakkında kapsamlı ilk çalışmalar ve bilimsel kazılar 1700'lerin başında D. G. Messerschmidt tarafından gerçekleştirilmiştir. Messerschmidt, 1720 ile 1727 yıllarında yaptığı Sibiryա araştırma gezilerinde Tagar Kültürü de dâhil olmak üzere Sibiryա arkeolojisi hakkında ilk ciddi çalışmaları hazırlamıştır. Bu çalışma *Forschungsreise Durch Sibirien 1720-1727*² adıyla yayımlanmıştır. Messerschmidt 1722 yılında Yenisey kıyısında Tagar Kültürü'ne ait ilk bilimsel kazıyı yapmıştır.³

Messerschmidt'in Sibiryա'ya yaptığı geziler ve çalışmalar sonrasında G. F. Miller 1733 ile 1743 yılları arasında Sibiryա'da incelemelerde bulundu. Bölgedeki birçok nehir çevresinde sayısız yeni ve keşfedilmemiş kurgan Miller tarafından tespit edilmiştir.⁴ G. F. Miller ile birlikte I. G. Gmelin, P. S. Pallas tarafından devam eden kazılar Çar Büyük Petro'nun antik eserlere olan merakı sebebiyle gerçekleşmiştir. G. F. Miller ve I. G. Gmelin'in çalışmaları J. L. Black tarafından *J.-G. Gmelin and G.-F. Müller in Siberia, 1733-43: A Comparison of their Reports*⁵ adıyla kaleme almıştır.

¹ A. İ. Martinov, *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, Nauka Sibirskoye Otdelenie, Novosibirsk 1979, s. 5.

² Bkz. Daniel Gottlieb Messerschmidt, *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727:T. 1 Tagebuch Aufzeichnungen 1721-1722*, Akademie Verl, Berlin 1964.

³ Nikolay Bokovenko, "The Emergence of the Tagar Culture", *Antiquity*, Vol. 80. Issue 310, December 2006, s. 860.

⁴ Martinov, *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, s. 5.

⁵ J. L. Black, *G.-F. Müller and the Russian Academy of Sciences Contingent in the Second Kamchatka Expedition, 1733-1743*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes, Vol. 25, No. 2, June 1983, pp. 235-252.

P. S. Pallas ise Çulm ve İyus Nehirleri çevresindeki kurganların iki farklı türde olduğunu söylemiştir. Pallas eserini *Puteşestvie po Raznim Mestam Rossiyskava Gasudarstva* adında yayımlanmıştır.⁶ Bu dönemlerde yapılan çalışmaların birçoğu günümüz arkeolojik çalışma yöntemleri ile kıyaslandığında bilimsellikten çok uzaktır. Yapılan çalışmalarda ve kazılarda asıl gaye değerli eşyaların elde edilmesidir. Sistemli kazılar ve ciddi bilimsel çalışmalar 19. ve 20. yüzyıllarda arkeoloji biliminin sistemli hale gelmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak dönemin şartlarında değerlendirildiğinde Messerschmidt'in kazıları başta olmak üzere 18. yüzyılda Sibirya'da yapılan kazılar bir asır sonra Heinrich Schliemann tarafından yapılan Troya kazılarından daha iptidai değildir.⁷

Sistemli kazılar ve bilimsel çalışmalar ise 19. ve 20. yüzyıllarda arkeoloji biliminin sistemli hale gelmesiyle gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda bölgede P. K. Frolov, N. M. Martyanov, D. A. Klementz ve diğer amatör arkeologlar ve meraklılarca çeşitli incelemelerde bulunulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tagar Kültürü hakkında yapılan çalışmalar farklı bir boyut kazanmıştır. Radlov'un yaptığı bir çalışmada Tagar Kültür evreleri;

- 1- Kare mezar tipleri,
- 2- Yüksek duvarlı mezarlar,
- 3- Dikdörtgen mezar tipleri,
- 4- Alçak ve tek sıra duvarla çevrili dikdörtgen mezarlar ve son olarak daire şeklinde taşlarla döşenmiş oval mezarlar şeklinde ayrılmıştır.⁸

Radlov haricinde D. A. Klements, İ. P. Kuznetsov-Krasnoyarskiy, İ. T. Sevenkov, A. V. Adrianov, C. A. Teploukhov, G. P. Sosnovskiy, S. V. Kiselev, V. P. Levaşeva, V. G. Kartsov, A. N. Lipskiy, R. V. Nikolaev, M. P. Gryaznov gibi araştırmacılar Tagar Kültürü'ne ait çalışma ve kazılar yürütmüşlerdir.⁹ Bu çalışmalardan elde edilen materyaller sayesinde Sibirya arkeolojisi ve Tagar Kültürü hakkında günümüzdeki mevcut bilgi birikiminin temeli oluşturulmuştur.

19. yüzyılın sonu ve devamında Sibirya'da orman-bozkır bölgelerinde sayısız arkeolojik saha çalışmaları ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan bazılarını anavatanına bağlı bir Sibiryalı olan A. V. Adrianov yapmıştır. İlk büyük seferini 1881 yılında gerçekleştiren Adrianov, buna takiben Minusinsk bölgesi için dünyanın en zengin arkeolojik alanı olduğunu söylemiştir. İkinci seferini ise 1883 yılında gerçekleştirmiş, Abakan ve Tom nehri boyunca araştırmalarda bulunmuştur. Taş heykeller ve levha mezarların yerlerini tespit edip onların çizimlerini yapmıştır. Adrianov aynı zamanda Tagar Kültürü'nde önemli bir yeri olan kaya resimleri hakkında da çalışmalar yapmıştır ve bu tektikler esnasında Küçük Bayar Kaya resimleri-

⁶ Martinov, *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, s. 5.

⁷ Semih Güneri, *Türk Altay Kuramı*, Kaynak Yayınları, Ankara 2018, s. 711.

⁸ V. V. Radlov, *Sibirskie Drevnosti: İz Putevikh Zapisok Po Sibiri*, İmperatorskava Ruskava Arkheologičeskava Obşestva Akademii Nauk, Petersburg 1896, s. 1-5.

⁹ N. L. Çelenova, *Proiskhojdenie i Ranneyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulture*, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Arkheologii, Moskva 1967, s. 4.

ni 1902'de keşfetmiştir. Bu kaya resimleri hakkında en tafsilatlı çalışma ise M.A. Devlet tarafından yapılmıştır. M. A. Devlet'e göre kaya resimleri (M.Ö. 2. ve 1. yüzyıl) Taştık döneminde yapılmıştır.¹⁰ Ayrıca Adrianov, Yenisey'in Büyük Tagar Adası'nda mezarlar kazmıştır. Bu bölgedeki kültür çevresine 1920 sonrasında Tagar Kültürü adı verilmiştir. Bu dönemde Adrianov, N. M. Martyanov ile birlikte çalışıyordu. 1887 yılında Tom Nehri çevresinde yaptığı araştırmalar aynı bölgede araştırma yapan Kuznetsov'la mahkemelik olmasına neden olmuştur.

A. V. Adrianov arkeoloji eğitimi almamış bir araştırmacıydı. Bundan dolayı pek çok tezi eleştirilmiştir. Ancak aldığı tıp eğitimi ve fotoğrafa olan ilgisi yaptığı arkeolojik araştırmalarda ona çok yardımcı olmuştur. Araştırmalarında bilimselliğe önem vermiş, kendi dönemi ve öncesinde yapılan yağma amaçlı kazıları ciddi şekilde eleştirmiştir.¹¹

D. A. Klements 1883 yılında A. V. Adrianov'un ekibine katılmıştır. Kendisi bu tarihlerde Minusinsk bölgesi ile ilgilenmektedir. Aynı zamanda N. M. Martyanov ile birlikte Minusinsk müzesinde çalışmalarına devam etmiştir. Klements'in bu dönemdeki önemli çalışmaları arasından ilki *Drevnosti Minusinskava Muzeye. Pamyatniki Metallıçeskih Epoh*¹²dur. Bu çalışma ile birlikte aynı tarihlerde D. A. Klements Açinsk bölgesindeki Priçulmskii bölgesinde arkeoloji kazılar yapmış ve bölgeden birçok Tunç Tagar materyali toplamıştır. Bu kazılar sonrasında Klements Priçulmskii ile Minusinsk bölgesindeki kurganlar arasındaki farkları ortaya koymuştur.

S. K. Kuznetsov Kazan şehrinde tarih ve filoloji eğitimi almış bir arkeologdur. Antik Roma ve Batı tarihi ve filolojisi konusunda çalışmalar yapan araştırmacı daha sonra 1880'lerde arkeoloji ile ilgilenmeye başlamıştır. S. K. Kuznetsov 1885 yılında Tom şehrine taşındı. Tom Nehri kıyısı boyunca Tom mezarlık alanını ve bölgedeki Geç Tunç Çağı'na ait bazı alanları kazmıştır. Sonradan yapılan kazılarda bölgede Çin sikkeleri de bulunmuştur.¹³ Bu keşif özellikle Geç Tagar Kültür evresinde bölgenin ciddi bir değişim yaşadığını göstermektedir. S. K. Kuznetsov bu kazıları yapabilmek adına izin almak için Adrianov'la bir yarışa girmiştir. 1891-1892 yıllarında Kuznetsov, Yaya ile Altın Kitat nehirlerinin birleştiği bölgede kazılar yapmıştır.¹⁴ Bu çevrede Geç Tagar dönemine ait çeşitli materyaller ve kurganlar Kuznetsov tarafından tespit edilmiştir.

¹⁰ Elvin Yıldırım, "Büyük ve Küçük Boyar Kaya Resimleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 372, Cilt: 62, Aralık 2017, s. 36.

¹¹ M. A. Devlet, "A. V. Adrianov kak Arkheolog, Perviy Period (1879-1900)", *Oçerki İstorii Oteçestvennoy Arkheologii Vip II*, Gasudarstvenniy İstoriçeskkii Muzei M. Bogorodsky Peçatnik, Moskva 1998, s. 167-186.

¹² D. A. Klements, *Drevnosti Minusinskava Muzeye, Pamyatniki Metallıçeskih Epoh*, Tipografiya "Sibirskoy Gazeti" Tomsk, 1886.

¹³ L. Yu. Kitova - L. Yu. Bobrova, "Arkheologičeskaya Deyatelhost C.K. Kuznetsova v Sibiri", *Pamyatniki Arkheologii v İssledovaniyah i Fotografyah*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt- Peterburg 2018, s. 205-211.

¹⁴ A. S. Simirnov, "Stefan Kiroviç Kuznetsov Çlen Obşestva Arkheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete", *İzvestiya Obşestva Arkheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete İstoriya İstoriçeskie Nauk*, Kazan 2017, s. 134-155.

1890'larda G. O. Ossovskiy, Marinsk çevresinde bugün bilinen çoğu kurganda çalışmıştır. Ossovskiy, Marinsk'ten Kuznetsk-Alatau bölgesine kadar geniş bir alanda çalışma fırsatı elde etmiş ve çalışmalarını Minusinsk toplu mezarları çevresinde gerçekleştirmişti. Bazı mağaralarda Tagar dönemi de dahil olmak üzere farklı dönemlere ait insan iskeletlerinin bulunduğu toplu mezarlarla karşılaşmıştır. Bu bölgede aynı yıllarda Tagar mezarlarının keşifleri ve çalışmaları A. V. Adrianov ve C. Proskuryakov tarafından da yapılmıştır.

Bireysel çalışmalar haricinde 19. yüzyılın sonlarında Sibiryaya, Avrupalı devletlerce desteklenen cemiyetlerin uğrak yeri haline gelmişti. Avrupalı entelektüellerin köken arayışları ve merakı Sibiryayı cazip bir alan yapmıştı. Bu topluluklar; coğrafya, jeoloji ve arkeoloji cemiyetleriydi. Bu cemiyetlerin arasında Fin Arkeoloji Cemiyeti ve kurumu da bulunmaktadır. Bu cemiyetin 1887-1889 yılları arasında Johan Aspelin başkanlığında yaptığı araştırma gezileri bulunmaktadır. J. Aspelin bu gezilerde birçok taş yazıt tespit etmiştir. Bu yazıtları *Inscriptions de l'Énissai, recueillies et publiées par la Société la Société finlandaise d'archéologie* ismiyle 1889 yılında Helsinki'de yayınlamıştır.

Bölgede yapılan arkeolojik çalışmaların birçoğu 1920'lere kadar dönemin siyasi ve entelektüel atmosferinden ayrı düşünülemez. Bazı dönemlerde zengin veya entelektüel kesimlerin merakı sebebiyle bazı zamanlar ise yüksek zevkler sebebiyle arkeolojiye olan ilgi gittikçe artmıştır. Bunun yanında arkeoloji bilimi, çeşitli dönemlerde ve farklı coğrafyalarda siyasi ideolojilerin birer aracı konumuna da gelmiştir. Arkeolojik araştırmalar kimi zaman geçmişe öykünme, kimi zaman mevcut toprakların asıl sahibi olduğunu kanıtlama, kimi zaman da kadim kökenlerin bulunması merakıyla şekillenmiştir. Bahsedilen bu durum Türkistan ve Sibiryaya arkeolojisi için de pek farklı değildir. Büyük Petro'nun antika merakı, bölgede yapılan kaçak kazılar, Avrupalı ve Rus cemiyetlerin çeşitli sebeplerden yaptıkları araştırma gezileri bunlara örnektir.¹⁵ Bu şekilde istenen belli sonuçları ortaya çıkartmak üzere ön kabullerle yapılan araştırmalar ise bilimsellikten uzak olmaktadır. Ancak elde edilen materyaller ve ortaya çıkartılan eserlere yapılan yorum ve çıkarımları bir kenara koyarsak sonraki dönemler için bir kaynak niteliği taşıdığı da muhakkaktır.

Sovyetler Döneminde Yapılan Tagar-Taştık Çalışmaları

1920'lerden sonra Tagar Kültürü ve Sibiryaya Arkeolojisi hakkında yapılan çalışmalar dönemin şartları ve atmosferine göre değişim göstermiştir. Birçok Rus arkeolog ve tarihçinin ideolojik yaklaşımlarından dolayı yeni tesis edilen Sovyet rejimine muhalif olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte yine bu dönemdeki önemli bilim insanlarının başında Sovyet tarihçileri ve arkeologları gelmektedir. Bunlar arasında Tagar Kültürü'ne dair çeşitli araştırmalar yapan S. V. Kiselev de bulunmaktadır. Bununla birlikte Sovyetler dö-

¹⁵ A. A. Formazov, *Oçerki Po İstorii Russkoy Arkheologii*, Akademii Nauk SSSR İnstıtut Arkheologii, Moskva 1961, s. 25.

neminde yaşamış; Tagar çalışmaları yapan muhalif kimlikli arkeologlar da bulunmaktaydı. Bu muhalifler arasında S. A. Teploukhov gösterilebilir.¹⁶ S. A. Teploukhov aynı zamanda Tagar Kültürü'nün adlandırılmasında öncülük etmiş ve Minusinsk kültür çevresi olarak adlandırmıştır. Teploukhov Tagar Kültürü'nü adlandırması haricinde Tagar Kültürü'ne ait materyallerin tasnifine dair de 1900'lerin ilk yarısında bazı çalışmalarda bulunmuştur. Teploukhov bu tarihlendirme çalışmasında Tagar Kültürü'nü Karasuk ve Taştık kültürleri arasında bir döneme ait olduğunu söylemiştir. Teploukhov Tagar Kültür evrelerini mezar yapıları üzerinden dört bölüme ayırmıştır. Teploukhov'un Tagar Kültürü'ne dair bilgiler verdiği diğer çalışmaları arasında 1927 yılında kaleme aldığı *Drevnie Pogrebeniya V Minusinskom Krae* ve 1929 yılında yayınladığı *Opit Klassifikasii Drevnikh Metallişeskih Kultur Minusinskava Kraya* eserleri bulunmaktadır.¹⁷ Tagar Kültürü hakkında araştırmalarda bulunan diğer bir arkeolog ise M. P. Gryaznov'dur. Gryaznov, Teploukhov'un öğrencisi olup onunla birlikte Sovyetlere muhalif olduğu için tutuklanmıştır.¹⁸ Serbest bırakıldıktan sonra ise doktorasını Kiselev'in yardımlarıyla bitirmiştir. Sonraki dönemlerde Ermitaj ve maddi kültür enstitüsünde çalışmış, Arjan kurganının kazısını yürütmüştür. Bu kazılarla ilgili olarak 1980 yılında *Arjan Çarskiy Kurgan Ranneskişkava Vremeni* adıyla bir eser kaleme almıştır. Ayrıca İskitlerin Orta Asya kökenli olduğuna dair bir görüş ileri sürmüştü. Bununla birlikte S. A. Teploukhov'un Tagar Kültürü'nü mezar yapıları üzerinden dört aşamaya ayırdığı dönemleri daha sonra M. P. Gryaznov, Bainovsky (M.Ö. 8/7.-6. yüzyıl) Podgornovsky (M.Ö. 6.-5. yüzyıl), Saragaşen (M.Ö. 4.-3. yüzyıl) Tesinsky (M.Ö. 2.-1. yüzyıl) olarak belirlemiştir. Son yüzyılı Tagar-Taştık Kültürü geçiş evresi olarak belirlemiştir.¹⁹

Dönemin diğer önemli arkeoloğu olan S. V. Kiselev üniversiteden mezun olduktan sonra Güney Sibirya ve Altay bölgesinde birçok araştırma gezisinde bulundu. 1928 yılında ilk araştırma gezisini Sibirya'ya yapmış ve ilk makalesini *Materiali Arkheoloğişeskoj Ekspeditsii v Minusinskiy Kray* adıyla yayınlamıştır. Minusinsk Kültürü'nün günümüzde kullanılan adı Kiselev 1929 da Tagar Gölü çevresinde yapılan araştırmalardan sonra Tagar Kültürü ismiyle önerdi.²⁰ Sibirya'ya yaptığı gezilerden elde edindiği bilgilerle daha kapsamlı

¹⁶ A. A. Formazov, "Arkheologiya i İdeologiya (20-30-e godi)", *Vaprosi Filosofii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstıtuta Filosofii RAN, Moskva 1993, s. 75.

¹⁷ Bkz. S. A. Teploukhov, "Opit Klassifikasii Drevnikh Metallişeskih Kultur Minusinskava Kraya", *Materiali Po Etnografii*, Etnografişeskiy Otdel Gasudarstvennava Russkava Muzeya, Tom, IV.VP.2, Leningrad 1929.

¹⁸ M. P. Gryaznov hakkında ayrıntılı bilgi için. Bkz. M. N. Pşenitsina - N. A. Bokovenko, "Viklad Mikhaıla Petroviça Gryaznova v Mipovuyu Arkheoloğişeskuyu Nauk", *Materiali Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferehtsii, Posvyaşennoy 110- Letiyu so Dnya Rojdeniya Vidayuşevasya Rossiyskava Arkheologa, Mikhaıla Petroviça Gryaznova Kniga 1.*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstıtut İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt-Peterburg 2012, s. 12.

¹⁹ M. P. Gryaznov, "Klassifikatsiya, Tip, Kultura", *Teoretişeskie Osnovi Sovetskoj Arkheologii*, Bokovenko, "The Emergence of the Tagar Culture", Leningrad 1969, s. 863.

²⁰ N. L. Çelenova, "Tagarskaya Kultura", *Stepnaya Polasa Aziatskoj Çasti SSSP V Skifo-Sarmatskoje Vremya*, Ed. B. A. Ribakov - R. M. Munçaeve, vd., Moskova 1992, s. 206.

bir çalışma olan *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*²¹ eserini kaleme almıştır. Kiselev bu eserde Sibirya'yı neolitik dönemden Hun-Sarmat dönemine kadar geniş bir çerçevede incelemiştir.²²

Kiselev, Teploukhov'un Tagar Kültürü hakkında yaptığı tasnifler haricinde bir sınıflandırma yapmış, Tagar Kültür evrelerini üç aşamaya ayırmıştır. Birinci aşama M.Ö. 10. yüzyıl ile M.Ö. 7. yüzyıl arasına ikinci aşama M.Ö. 7. yüzyıl ile M.Ö. 4. yüzyıl arasına son aşama ise M.Ö. 3. yüzyıl ile milat arasına denk gelmektedir.²³ Kiselev daha sonra bu tarihlendirmeyi yenileyerek Teploukhov'un kurganların şekil ve boyutlarına göre yaptığı tasnifin aksine kurganlardan çıkan materyallere göre ayırmıştır.²⁴

20. yüzyılın ilk yarısındaki diğer bir önemli arkeolog ve tarihçi G. P. Sosnovskiy olarak gösterilebilir. Sosnovskiy Sovyet yanlısı bir arkeolog olup çeşitli dönemlerde Sibirya'nın birçok yerinde araştırmalarda bulunmuş bir bilim insanıdır. Arkeoloji eğitimini tamamladıktan sonra Krasnoyar, Açinsk, Minusinsk gibi bölgelerde araştırmalarda bulunmuş bölgedeki ilk müzelerin açılmasına ön ayak olmuştur. Sibirya'ya çok keşif gezisi yaptığı gibi önemli kazı faaliyetlerinde de bulunmuştur. Doğu Sibirya'nın arkeolojik haritasının yanında bir de arkeoloji sözlüğü kaleme almıştır. Ulus Otkin'de iki Tagar mezarı ortaya çıkartmış, ayrıca Tagar Gölü yakınlarında yaptığı çalışmada bir maden eritmek için kullanılan fırın ortaya çıkarmıştır.²⁵ Bu dönemin diğer bir bilim insanı V. G. Kartsovdur. Kartsov arkeoloji ve pedagoji eğitimi almış ve sonra Yenisey müzesinde görev almıştır. Kartsov Sibirya halkları hakkında çeşitli eserler hazırlamıştır. Bunların bazıları lise düzeyindekiler için hazırlanmış makaleler olmakla birlikte bölgenin arkeolojisi hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Kartsov'un eserleri arasında *Materiali po Arkheologii Krasnoyarskaya Rayona* içinde Tagar Kültürü'ne ve envanterlerine dair bilgiler vermesi açısından önemli görülebilir.²⁶

Dönemin diğer bir arkeoloğu A. N. Lipskiy'dir. 1940'lardan itibaren arkeoloji alanında çalışmalar yapmaktaydı. 20. yüzyılın ortalarına kadar asıl uzmanlık alanı antropoloji ve etnografya üzerinde çalışmalar yürütmüştür. Lipskiy, Hakasya'da Tunç ve Demir çağı kültürleri üzerinde çalışmalarda bulundu. Bölgedeki birçok petroglif üzerinde çalışan bilim adamı Hakasya arkeolojisi ve antropolojisi üzerine yirmiden fazla eser kaleme almıştır. Lipskiy, Andronovo ve Karasuk mezar alanlarının yanı sıra Tagar-Taştık mezarlarını da çalışmıştır. 1940'lara kadar çeşitli yerel müzelerde müdürlük yapan Lipskiy 1943'te Hakasya Yerel Tarih müzesine müdür olmuştur.²⁷ Lipskiy,

²¹ S. V. Kiselev, *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, Akademii Nauk SSSR, Moskva 1961.

²² S. V. Kiselev hakkında ayrıntılı bilgi için. Bkz T. S. Passek, "Pamyati Sergeya Vladimiroviça Kiseleva", *Sovetskaya Akheologiya*, Akademii Nauk SSSR, No. 2., Moskva 1963.

²³ Yıldırım, *Büyük ve Küçük Boyar Kaya Resimleri*, s. 34-35.

²⁴ Kiselev, *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, s. 196-198.

²⁵ L. Yu, Kitova, "Georgiy Petroviç Sosnovskiy", *Rossiyskaya Arkheologiya*, No. 3., Moskva 2010, s. 147.

²⁶ V. G. Kartsov, "Materiali po Arkheologii Krasnoyarskaya Rayona", *Opisanie Kollektzii i Materialov Muzeje Otdel Arkheologičeski*, Krasnoyarsk 1929.

²⁷ Bkz. *Hakasya Yerel Tarih Müzesi*, <https://hnm.ru/museum-history>, (erişim 03.12.2021).

Tagar-Taştık Kültürü'ne dair *Nekatori Vaproşi Taştıkskoy Kulturı v Svete Sibirskey Etnografı* eserinde Taştık Kültürü'ne ait mezar komplekslerini ve bu mezarlıklardan çıkan iskeletler üzerinde araştırmalar yapmıştır. Makalede ayrıca Çin Kültürü'nün Tagar-Taştık Kültürü'ne olan etkisinden bahsedilmiştir.²⁸ Taştık Kültürü'ne Çin Kültürü'nün etkisinin olduğuna dair fikirlerin yürütülmesi 3. yüzyıldan itibaren bölgede gerçekleşen değişimleri anlamak için önemli olabilir.

1950 Sonrasında Yapılan Tagar-Taştık Kültürü Çalışmaları

20. yüzyılın ikinci yarısında eserlerini veren diğer bir arkeolog ise R. V. Nikolaev'dir. Nikolaev 1950'lerden itibaren Krasnoyarsk müzesinde çalışmaya başladı. Aynı zamanda Sibiryaya arkeolojisi hakkında dersler veren Nikolaev Abakan-Taishet demiryolu yapımı esnasında bölgede arkeolojik araştırmalarda bulundu. Bu bölge haricinde Krasnoyarsk yakınlarında İskit mezarlarını kazmıştır. Yapılan araştırmalar sonrasında bu mezarların Tagar dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. 1950'lerden sonra Tagar Kültürü hakkında eserler veren bir diğer araştırmacı ise Karl Jettmar'dır. Jettmar aslen Avusturyalı olup Rusya ve Asya'nın değişik bölgelerinde bulunmuş ve oralarda çalışma fırsatı elde etmiş bir arkeologdur. Karl Jettmar *The Altai Before Turks* ve *Art of the Steppes-the Eurasian Animal Style* gibi erken dönem Türk tarihi ve sanatı hakkında önemli eserler vermiştir. Jettmar'a göre Tagar sanatı Karasuk Kültürü'nden etkilenmiştir. Bunun yanında özellikle Tagar Kültürü'nün orta dönemde yeni bir üslup olarak ayakları bükülmüş geyik tasvirleri ortaya çıkmıştır. Kurgan ve ölü gömme geleneklerinde yaşanan değişimlere değinen Jettmar bazı ölümlerin kremasyona tabi tutulduğunu ve ölü maskelerin moda olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda Taştık Kültürü ile Hunlar arasında bir ilişkinin olduğunu da kabul etmektedir.²⁹ Bu yüzyılın Tagar-Taştık çalışmalarında bulunmuş önemli Sovyet arkeologlarından bir diğeri Vadetskaya Elga Borisovna gösterilebilir. Vadetskaya doktora çalışmasını 1966 yılında *Drevnie Kamennie İzvayaniya Epohi Bronzi na Enisee* adıyla M. P. Gryaznov'un danışmanlığında tamamladıktan sonra Sibiryaya'nın çeşitli bölgelerinde saha araştırma faaliyetlerinde bulunmuştur. Araştırma alanı Güney Sibiryaya'nın kalkolitik çağdan Ortaçağ'ın erken dönemlerine kadar olan bir aralığı kapsamaktadır. Vadetskaya Güney Sibiryaya'nın arkeolojisi hakkında birçok eser kaleme almıştır.³⁰ Bunlar arasında elinizdeki makalenin konusu açısından en dikkat çekici olan eserlerinden birisi Tagar-Taştık dönemini konu alan *Taştıkskaya Epoha v Drevney İstorii Sibiri*³¹dir. Bir diğer Tagar Kültürü çalışan arkeolog ise L. S. Marsadolov'dur. Doktora tezini Altay höyükleri üzerine hazırlayan Marsado-

²⁸ A. N. Lipskiy, "Nekatorie Vaproşi Taştıkskoy Kulturı V Svete Sibirskey Etnografı", *Kraevedçeskiy Sbornik*, No. 1., Abakan, Hakasskoe Knizhoe izd-vo, 1956, s. 16-18.

²⁹ Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'dak Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi*, Ötügen, İstanbul 2020, s. 60-61.

³⁰ Bkz. *Rus Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü*, <http://www.archeo.ru/struktura-1/otdel-arheologii-centralnoi-azii-i-kavkaza/vadetskaya>, (erişim 03.12.2021).

³¹ E. B. Vadetskaya, *Taştıkskaya Epoha V Drevney İstorii Sibiri*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut İstorii Materialnoy Kulturı, Sankt-Peterburg, 1999.

lov, 1990'lardan itibaren Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde saha inceleme faaliyetlerinde bulunmuş ve İskit dönemi Tagar-Taştık Kültürü'ne ait kurganları tetkik etmeye başlamıştır. Bu inceleme sahaları arasında Pazırık kurganı ve çevresi ve Büyük Salbık kurganı da bulunmaktadır. Önemli eserleri arasında *Arkheologičeskie Pamyatniki IX-III Vekov do H. E. Gornikh Rayonov Altaya kak Kulturna-İstoričeskiy İstočnik*³² ve *Bolşoy Salbikskiy Kurgan v Khakasii*³³ vardır. V. V. Barbov ve A. M. Kulemzin gibi günümüzde Tagar Kültürü çalışan birçok arkeoloğun danışmanı olan A. İ. Martinov, 1950'lerden itibaren Sibirya arkeolojisi çalışmıştır. Çalışma konuları içinde İskit, Hun, Sarmat ve Tagar Kültürü bulunmaktadır. Çalışmaları birçok dile çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Martinov Kemerova Devlet Üniversitesi'nde ve müzesinde çeşitli dönemlerde çalışmış ve modern arkeolojiye yöntem ve teknik olarak çeşitli yenilikler getirmiştir. Sayısız makale ve eseri olan Martinov'un çalışmaları arasında *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura* önemli bir yer tutar.³⁴ Bu eser Tagar Kültürü'nü müstakil olarak konu alması açısından değerli bir incelemedir. Eser, Tagar Kültürünün gelişme alanlarını, Bu kültür dairesine ait olduğu düşünülen materyalleri, antropolojik kökenlerine dair görüşleri ve Tagar Kültürü'nün kronolojisi ve tarihlendirilmesi hakkında geniş çaplı bilgiler vermektedir. Eserde Tagar Kültür evreleri ve bu kültür evrelerindeki materyallerin topolojileri ve analogik çalışmaları yapılmıştır. Müstakil eserler ortaya koyan bir diğer arkeolog Subbotin Andrey Viktoroviç'dir. Subbotin'in araştırma alanı Güney Sibirya, Erken dönem bozkır kültür çevreleridir. Doktora tezini *Dinamika Razvitiya Tagarskoy Kulturi: Po Materialam Monografičeski Raskopannikh Mogilnikov*³⁵ adıyla hazırlamıştır. Diğer bir çalışma ise *Nelineyniya Kharakter Razvitiya Tagarskoy Kulturi (Po Materialam Monografičeski Raskopannikh Mogilnikov)*³⁶ adıyla 2014 yılında yayınlanmıştır. Bu eserde de Tagar Kültürü'nün kronolojisi ve dönemlendirilme meselesi hakkında görüşler vardır. Bununla birlikte mezar kompleksleri, kurganlar ve envanterler incelenmiştir. Eserde güncel teknolojilerin sağladığı olanaklardan faydalanılmış ve arkeometrik yöntemler kullanılmış ve elde edilen analizlere yer verilmiştir. Tagar Kültürü hakkında müstakil eser veren bir diğer arkeolog N. L. Çelenova'dır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Güney Sibirya'nın çeşitli arkeolojik dönemleri hakkında eserler veren Çelenova, Tunç ve Erken dönem demir çağı çalışmıştır. Çalışma konuları arasında İskit, Karasuk, Tagar Kültürleri bulunmaktadır. Tagar Kültürü ile ilgili eseri *Proiskhojdenie i Rannyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*³⁷ adıyla tez

³² L. S. Marsadolov, *Arkheologičeskie Pamyatniki IX-III Vekov do H. E. Gornikh Rayonov Altaya Kak Kulturna-İstoričeskiy İstočnik*, Dissertatsiya Na Soishanie Učenoy Stepeni Doktora Kulturologii, Sankt-Peterburg 2000.

³³ L. S. Marsadolov, *Bolşoy Salbikskiy Kurgan v Khakasii*, Khakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, Abakan 2010.

³⁴ A. İ. Martinov, *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, Nauka Sibirskoye Otdelenie, Novosibirsk 1979.

³⁵ A. V. Subbotin, *Dinamika Razvitiya Tagarskoy Kulturi: Po Materialam Monografičeski Raskopannikh Mogilnikov*, Sankt-Peterburg 2001.

³⁶ A. V. Subbotin, *Nelineyniya Kharakter Razvitiya Tagarskoy Kulturi (Po Materialam Monografičeski Raskopannikh Mogilnikov)*, İnstitut İstorii Materialnoy kulturi RAN, Sankt-Peterburg 2014.

³⁷ N. L. Çelenova, *Proiskhojdenie i Rannyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*, Moskova 1967.

olarak hazırlamıştır. Bu çalışmanın Tagar Kültürü hakkında müstakil bir eser olarak hazırlanması onu değerli kılmaktadır. Çelenova bu eserinde Tagar sosyal yapısı, kullanılan materyaller, Tagar sanatı ve keramikleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu eserde de Tagar Kültürü'nün dönemlendirilmesi bahsi geçmektedir. Karasuk Kültürü hakkında ise *Khronologiya Pamyatnikov Karasukskoy Epohi*³⁸ adıyla 1972'de daha sonra 1976'da da *Karasukskie Kinjali*³⁹ adıyla ikinci bir eser kaleme almıştır.

1970'ler sonrasında Tagar Kültürü hakkında antropolojik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bu tarihlerde Tarih ve antropoloji eğitimi alan Kozintsev Alexander Grigorievich'in *Antropologičeskiy Sostav i Proiskhojdenie Naseleniya Tagarskoy Kulturi*⁴⁰ adıyla yaptığı çalışma buna örnek gösterilebilir. Kozintsev yaptığı antropolojik çalışmalar neticesinde Tagar insanının evropoid tipte olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte Kiselev Tagar insanının Afanesyevo-Andronavo insanına benzediğini söylemektedir. Bazı uzmanlara göre Tagar insanı Evropoid ve Mongoloid tiplerin karışımı olduğunu söylemektedir. Bu durumu da M.Ö. 6. yüzyılda batıdan gelen evropoid tipli insanların göçüne bağlanmaktadır.⁴¹ 20. yüzyılın ikinci yarısında yapılan diğer çalışmalara Tagar Kültürü'nün iktisadi hayatı da dâhil olmuştur. Bu dönemde Tagar toplumunun iktisadi faaliyetleri Tagar metalürjisi ve tarım aletleri ve sulama kanalları hakkında çalışmalar yapılmıştır. Çalışmaları V. P. Levaşeva, Yu. S. Grişin yapmıştır.⁴² Tagar Kültürü ile ilgili araştırmalar, arkeolojide kullanılan yeni yöntemlerin gelişmesi ile birlikte daha yoğun bir şekilde devam etmektedir. Günümüzde yoğun olarak bu çalışmaları N. A. Bokovenko, N. Yu. Kuzmin, A. V. Gromov, S. V. Khavrin, K. V. Çugunov gibi arkeologlar yürütmektedir.

Sonuç

Sibirya coğrafyasının Tunç ve Erken Dönem Demir Çağı Rusya'nın bölgeye gelmesiyle birlikte çalışılmaya başlanmıştır. Çalışmalar 18. yüzyıldan itibaren kesintisiz olarak Çarlık dönemi, SSCB dönemi ve sonrasında devam etmektedir. Her dönemdeki teknik yeterlilikler ve anlayışların değişmesi çalışmaların farklı şekillerde ilerlemesine neden olsa da bu farklılıklar bir bütün halinde ele alındığında zengin bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Rusların Sibirya'da yürüttükleri çalışma sahalarından biri de Tagar-Taştık Kültür evresidir. Bu sahada da ilk dönemden beri birçok tarihçi, arkeolog ve antropolog bu kültür çevresinin sınırlarının belirlenmesinden yaşadığı kültürel, sosyal ve iktisadi değişimlere, kronolojik olarak dönemlendirilmesinden materyallerin

³⁸ N. L. Çelenova, *Khronologiya Pamyatnikov Karasukskoy Epohi*, İzdatelstva Nauka, Moskova 1972.

³⁹ N. L. Çelenova, *Karasukskie Kinjali*, İzdatelstva Nauka, Moskova 1976.

⁴⁰ A. G. Kozintsev, *Antropologičeskiy Sostav i Proiskhojdenie Naseleniya Tagarskoy Kulturi*, İzdatelstva Nauka (Leningradskoe Otdelenie), Leningrad 1977.

⁴¹ Elvin Yıldırım, "Orta Asya'da Erken Dönem Kültürleri ve Türk Kültürünün Ortaya Çıkışı", *İnsanlığın Serüveni Dünyanın Oluşumundan Sanayi Devrimine*, Ed. Ahmet Taşağıl - Aykut Kar, İstek Yayınları, İstanbul 2018, s. 158.

⁴² N. L. Çelenova, *Proiskhojdenie i Rannyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*, s. 5.

tespit ve tasnifine kadar birçok değerli çalışma yürütmüştür. Bu tetkikler sayesinde Güney Sibirya'nın son prehistorik dönemi sayılabilecek olan Tagar Kültürü'nün anlaşılması kolaylaşmıştır.

“Orta Asya Arkeolojisi” Türkiye’de son birkaç yıldır çalışılmaya başlanmış bir alandır. Bu alan bölgeye kadim bağları olan Türk toplumu için çok kıymetlidir. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı çalışmalar uzun yıllar boyunca aksamış ve bu çalışma sahası araştırmacılar için bakir kalmıştır.

Tagar Kültürü'nün son prehistorik dönem içerisinde yer alması veya Türkistan coğrafyasının maden devirleri içerisinde (Afanesyev, Okuniev Andronovo, Karasuk, Tagar) son döneme tekabül etmesi onu ayrıca önemli kılmaktadır. Tagar Kültürü'nün bölgenin son maden devri olması teknik ve üslup açısından bir birikim elde etmesine olanak vermiştir. Bu birikim sayesinde özellikle daha önce pek karşılaşılmayan teknikler, teknolojiler ve üsluplar görülmeye başlanmıştır. Bunların başında demirin kullanılması vardır. Üslup olarak ayakları bükülmüş geyik tasvirleri bu dönemde ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu haricinde Tagar Kültürü'nün yazılı kültürler ile dolaylı bağlarının olduğunu bazı araştırmacılarca kabul edilmektedir. Tagar Kültürü'nün yazılı Türk tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Hun devletinden hemen önce ve kısmen de aynı dönemde var olması onu Türk tarihinin son yazı öncesi dönemi olarak kabul etmemize olanak verir. Bu durum Tagar Kültürü'ne ayrıca istisnai bir kıymet kazandırmaktadır. Hazırlanan bu çalışmada Güney Sibiry Arkeolojisi içinde bulunan ve muhteiyatında erken dönem Türk tarihi için çok kıymetli bir dönemi ve coğrafyayı barındıran Tagar Kültürü hakkında bir literatür değerlendirmesi amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- ASPELIN, J. R.: *Inscriptions de l'énissei, Recueillies et publiées par la Société Finlandaise d'Archeologie*, Helsingfors 1889.
- BLACK, J. L.: “G.-F. Müller and the Russian Academy of Sciences Contingent in the Second Kamchatka Expedition, 1733-1743”, *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 25, No. 2 (June 1983).
- BOKOVENKO, Nikolay: “The Emergence of the Tagar Culture”, *Antiquity*, Vol. 80, Issue 310, December 2006.
- ÇELENNOVA, N. L.: *Karasukskie Kinjali*, İzdatelstva Nauka, Moskova 1976.
- ÇELENNOVA, N. L.: *Proiskhojdenie i Rannyyaya İstoriya Plemen Tagarskoy Kulturi*, Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Arkheologii, Moskva 1967.
- ÇELENNOVA, N. L.: “Tagarskaya Kultura”, Ed. B. A. Ribakov - R. M. Munçayev vd., *Stepnaya Polasa Aziatskoy Çasti SSSP V Skifo-Sarmatskoe Vremya*, Moskova 1992.
- ÇELENNOVA, N. L.: *Khronologiya Pamyatnikov Karasukskoy Epohi*, İzdatelstva Nauka, Moskova 1972.
- ÇORUHLU, Yaşar: *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'dak Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi*, Ötüken, İstanbul 2020.

- DEVLET, M. A.: "A. V. Adrianov kak Arkheolog. Perviy Period (1879-1900)", *Oçerki İstorii Oteçestvennoy Arkheologii Vip II*, Gasudarstvenniy İstoricheskiy Muzei M. Bogorodsky Peçatnik, Moskva 1998.
- FORMAZOV, A. A.: "Arkheologiya i İdeologiya (20-30-e godi)", *Vaprosi filosofii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitutu Filosofii RAN, Moskva 1993.
- FORMAZOV, A. A.: *Oçerki Po İstorii Russkoy Arkheologii*, Akademii Nauk SSSR İstitut Arkheologii, Moskva 1961.
- GRYAZNOV, M. P.: *Arjan Çarskiy Kurgan Ranneskijskava Vremeni*, Leningrad "Hauka" Leningradskoe Otdelenie, 1980.
- GRYAZNOV, M. P.: "Klassifikatsiya, Tip, Kultura", *Teoreticheskie Osnovi Sovetskoy Arkheologii*, Leningrad 1969.
- GÜNERİ, Semih: *Türk Altay Kuramı*, Kaynak Yayınları, Ankara 2018.
- KARTSOV, V. G.: "Materiali po Arkheologii Krasnoyarskava Rayona", *Opisanie Kollektzii i Materialov Muzeye Otdel Arkheologičeskii*, Krasnoyarsk 1929.
- KİSELEV, S. V.: *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, Akademii Nauk SSSR, Moskva 1961.
- KİSELEV, S. V.: *Materiali Arkheologičeskoy Ekspeditsii v Minusinskiy Kray*, Ejegodnik Gos. Muzeya im. N. M. Martyahova - V. G. Minusinske, T.VI. Vip. 2.1928, Minusinsk 1929.
- KİTOVA, L. Yu - BOBROVA, L. Yu.: "Arkheologičeskaya Deyatelhost C. K. Kuznetsova v Sibiri", *Pamyatniki Arkheologii v İssledovaniyah i Fotografiyah*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt-Peterburg 2018.
- KİTOVA, L. Yu.: "Georgiy Petroviç Sosnovskiy", *Rossiyskaya Arkheologiya*, No. 3, Moskva 2010.
- KLEMENTS, D. A.: *Drevnosti Minusinskava Muzeye, Pamyatniki Metalličeskih Epoh*, Tipografiya "Sibirskoy Gazeti" Tomsk, 1886.
- KOZİNTSEV, A. G.: *Antropologičeskiy Sostav İ Proiskhojdenie Naseleniya Tagarskoy Kulturi*, İzdatelstva Nauka (Leningradskoe Otdelenie), Leningrad 1977.
- LİPSKİY, A. N.: "Nekatorie Vaprosı Taştikskey Kulturu V Svete Sibirskoy Et-nografii", *Kraevedçeskiy Sbornik*, No. 1, Hakasskoe Knijhoe izd-vo, Abakan 1956.
- MARSADOLOV, L. S.: *Arkheologičeskie Pamyatniki IX-III Vekov do H.E. Gornikh Rayonov Altaya Kak Kulturna-İstoricheskiy İstoçnik*, Dissertatsiya Na Soishanie Uçenoy Stepeni Doktora Kulturologii, Sankt-Peterburg 2000.
- MARSADOLOV, L. S.: *Bolşoy Salbikskiy Kurgan v Khakasii*, Khakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, Abakan 2010.
- MARTINOV, A. İ.: *Lesostepnaya Tagarskaya Kultura*, Nauka Sibirskoye Otdelenie, Novosibirsk 1979.
- MESSERSCHMİDT, D. G.: *Forschungsreise durch Sibirien 1720-1727:T. 1 Tagebuch Aufzeichnungen 1721- 1722*, Akademie Verl, Berlin 1964.
- PALLAS, P. S.: *Puteşestvie Po Razhim Provintsiyam Rossiyskava Gasudarstva Knig 1-5*, Pri İmperatorskoy Akademiy Hauk, Sankt-Peterburg 1773.

- PASSEK, T. S.: “Pamyati Sergeya Vladimiroviça Kiseleva”, *Sovetskaya Arkheologiya*, Akademii Nauk SSSR, No. 2, Moskva 1963.
- PŞENİTSİNA, M. N. - BOKOVENKO, N. A.: “Viklad Mikhaila Petroviça Gryaznova v Mipovuyu Arkheologičeskuyu Nauk”, *Materiali Mejdunarodnoy Naučnoy Konferehtsii, Posvyaşennoy 110- Letiyu so Dnya Rojdeniya Vida-yuşevasya Rossiyskaya Arkheologa, Mikhaila Petroviça Gryaznova Kni-ga 1.*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt-Peterburg 2012.
- RADLOV, V. V.: *Sibirskie Drevnosti: İz Putevikh Zapisok Po Sibiri*, İmperator-skava Ruskava Arkheologičeskava Obşestva Akademii Nauk, Petersburg 1896.
- SİMİRNOV, A. S.: “Stefan Kiroviç Kuznetsov Çlen Obşestva Arkheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete”, *İzvestiya Obşestva Arkheologii, İstorii i Etnografii Pri Kazanskom Universitete İstoriya İstoričeskie Nauk*, Kazan 2017.
- SUBBOTİN, A. V.: *Dinamika Razvitiya Tagarskoy Kulturi: Po Materialam Monografiçeski Raskopannikh Mogilnikov*, Sankt-Peterburg 2001.
- SUBBOTİN, A. V.: *Nelineyniya Kharakter Razvitiya Tagarskoy Kulturi (Po Materialam Monografiçeski Raskopannikh Mogilnikov)*, İnstitut İstorii Materialnoy kulturi RAN, Sankt-Peterburg 2014.
- TEPLOUKHOV, S. A.: “Opit Klassifikatsii Drevnikh Metalličeskih Kultur Minusinskava Kraya”, *Materiali Po Etnografii*, Etnografiçeskiy Otdel Gasudarstvennava Russkava Muzeya, Tom, IV.VP. 2, Leningrad 1929.
- VADETSKAYA, E. B.: *Taştikskaya Epoha V Drevney İstorii Sibiri*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut İstorii Materialnoy Kulturi, Sankt-Peterburg 1999.
- YILDIRIM, Elvin: “Büyük ve Küçük Boyar Kaya Resimleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 372, Cilt: 62, Aralık 2017.
- YILDIRIM, Elvin: “Orta Asya’da Erken Dönem Kültürleri ve Türk Kültürünün Ortaya Çıkışı”, *İnsanlığın Serüveni Dünyanın Oluşumundan Sanayi Devrimine*, Ed. Ahmet Taşağıl - Aykut Kar, İstek Yayınları, İstanbul 2018.

Extended Abstract

Tagar-Tashtyk Culture Studies In Russia From The Beginning To The Present

Tagar Culture, which was influenced by the Karasuk Culture before it and affected various cultures after it, is a Central Asian Bronze Age Cultural environment formed between the 8th century BC and the 2nd century BC between the Altay and Sayan Mountains in today's Khakasia geography.

The Tagar Culture, together with the Karasuk Culture, formed one of the first cultures among the Central Asian Scythian-Saka Culture groups. Some researchers count the Tagar Culture within the Scythian Culture groups. However, according to some researchers, there is a continuity between the Late Karasuk Culture (10th - 9th century BC Bronze Age) and the Early Tagar culture (8th - 6th century BC).

The Tagar Culture was influenced by the Karasuk Culture that developed before it, but over time it developed an independent culture. The geographical conditions of the Tagar Culture prevented it from being influenced by other cultures and helped the development of a unique culture. For this reason, it is possible to say that the Tagar Culture is an autochthonous culture.

Geography and climatic changes in the region have an effect on the development of Tagar Culture. At the beginning of the first millennium BC, at the end of the second millennium, the climate began to warm up. Thus, a climate suitable for animal husbandry was formed around Southern Siberia, Altai and Sayan Mountains. At this time, the nomadic equestrian culture began to develop with the help of climate and vegetation. From these dates on, the social stratification that can be observed in Tagar Culture will be easily observed in cultural circles.

In Tagar Culture, research and information fields are generally kurgans and material cultural assets. A chronology was created from these materials. According to the accepted chronology, the Tagar Culture is divided into four periods. These are Bainova (late 10th - 8th century BC), Podgornovo (8th - 6th century BC), Saragash (6th - 3rd century BC), Tes' (BC 2nd - 1st century). It is possible to name these cultural periods as early, middle and late Tagar Culture.

The material structure of the material cultural assets obtained is generally pottery, bronze and gold items, and wooden materials. Stones were also used as building material. Weapons, ornaments, make-up materials, horse harnesses, needles, hammers, sickles and different kinds of tools were produced from these building materials.

The economic life in the Tagar Cultural environment is provided by animal husbandry. The abundance of animal bones and the abundance of horse harnesses in the finds prove this. The emergence of sickles in the excavations indicates that agriculture was carried out in the region. However, the technical imperfection of these sickles provides supporting evidence to say that agriculture is not the main economic livelihood.

The kurgans and burial structures of the Tagar period have undergone changes over time. In the first Tagar Culture phase (Bainov), only one person was buried in the tombs. Among the early Tagar tombs, those belonging to the nobles were larger than the others. This reflects social stratification. There were one or two liquid storage containers at the bedside of the deceased. Preferably, mutton or beef was placed at the foot. Grave gifts differ for men and women.

It is seen that tomb making techniques developed in the advanced periods of Tagar Culture. Burial structures began to develop during the Saragash period. Around the grave, 8 to 20 edge stones were used. The weight of these stones can reach 50 tons.

In the Tes' period, the Kurgans grew even more. Kurgans began to be built in two floors. During this period, we can see the mummification of the dead. The

mummification of the dead is thought to be related to the length of the Kurgan's construction period. The dead had to be kept outside for a while. Trepanation is applied to the skulls.

Tagar Culture has developed a high Bronze industry in the richness of the mineral resources in its geography and as a follower of the ancient Bronze age industry tradition. This industry was both technically advanced and aesthetically more advanced than the surrounding cultures. Some researchers, who say that the animal style known to be used by the Scythians was used by the Tagars before them, say that this animal style basis, which can be seen in such a wide area, may be related to the Tagar culture.

The Tagar Culture was scientifically revealed for the first time by archaeologists and researchers who went to the region after the Russian invasion of Siberia in the early 18th century. The first studies on this subject were made by D. G. Messerschmidt, G. F. Miller and P. S. Pallas. Studies continued during the Tsarist Russia and the Soviet era. The researches carried out in Tsarist Russia at the time are generally far from scientific as a requirement of the archeology understanding of the period. The works were usually carried out by collectors, amateur archaeologists and people supported by the Tsarist regime. The main purpose of the studies was to obtain the prehistoric cultural riches in the region. In the excavations made for this purpose, valuable materials were collected. These unscientific excavations often caused the destruction of archaeological sites and kurgans in the region. Since the beginning of the 19th century, the developments in the science of archeology and the understandings adopted began to change. These changes also affected the archeology of the region. Scientific methods began to be used in the excavations carried out at this date. With the USSR, the view on archeology has changed. Because the ideology of the USSR also affected archeology. While the current pro-regime archaeologists could work comfortably in the region, the work of the opposition faced obstacles. Despite the unscientific excavations in the Tsarist period and the ideological approaches in the USSR, the studies continue to preserve their value today. Today, many research trips and studies are carried out on Tagar Culture. In this study, important studies on Tagar Culture prepared in Russia were examined and a bibliography list was prepared by evaluating Tagar studies in Russia from the beginning to the present.